

Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve
szerk. Szathmári István, Budapest, Tinta Kiadó, 2008. 594 l.

A stilisztika nyelvünk tanulmányozásának egyik mostohagyereke – s nem az elismerés hiánya miatt vagy marginális helyzeténél fogva az: éppen multidiszciplináris jellegéből (jelentőségéből) következhet, hogy a kommunikációelmélet, pragmatika, szociolingvisztika, szemiotika, hermeneutika, szöveg- és beszédteória elméleti bábái között el-elvész – egyetemi oktatásunkban legalábbis csupán jelképes szerepet kap. Tudományos publikációk, tanulmánykötetek sora jelzi központi szerepét, ugyanakkor eredményei a legkritikább esetben jutnak el a nagy-, vagy akár csak a szűkebb, nem egészen avatatlan közönséghez, így a tanártársadalomhoz – amelynek problémáit és igényeit magam is közvetlenül tapasztalom. Örömmel vettem tehát hírül, hogy a Tinta Kiadó gondozásában olyan *Alakzatlexikon* jelent meg, amely magát alcímében kézikönyvként aposztrofálja.

A szócikkek felépítését didaktikusan példázó borítóbelső finom humorral oldja az akadémikus külső komolyságát – nem lehet véletlen, hogy az *obszekeráció* címszó reprezentálja a szócikkek szakaszolását: „a közönséghez fordulás olyan alakzata, amellyel a megnyilatkozó oly módon ad hangsúlyt kérésének, hogy valamely istenségre vagy megszentelt, de legalábbis számára nagy értéket képviselő dologra hivatkozik, mert annak segítségére számít” – szól a kötet első mondata. Az allegorikus olvasat lehetőségével élve a példa-szócikk egyes szakaszai a lexikonra vonatkoztatva mintegy első előszóként is értelmezhetők: „[az obszekerációk] olyan nyelvi lehetőségekhez [...] kapcsolódnak, melyek ráirányítják a figyelmet a résztvevők között létrejövő és folyó interakció személyes jellegére”, illetve „[a] kérés, könyörgés célja az is, hogy rávegye a befogadót, viselkedését a propozíciós tartalomnak megfelelően alakítsa.”

Ez a tartalom (nyelvi lehetőség), az alakzat, „a klasszikus retorika egyik legáltalánosabb és legvitatottabb alapfogalma. Az alakzatok az elokúciónak, vagyis a gondolatok nyelvi megformálásának lehetséges módozatai, az ornátus eszközei. [...] a retorikában ma is díszítőelemként értelmeződnek, a beszéd vagy írásmű stílusának kifejezőbbé, ékeesebbé, hatásosabbá tételét szolgálják.” Érthető tehát az alcímekben is jelölt multidiszciplináris közelítés: a retorika alapfogalmaként számontartott alakzatokat nem lehet a stilisztika nézőpontját mellőzve tárgyalni. „Az alakzatok átfogják szinte a teljes kommunikációt, a költői stílustól a hagyományos és médianyelven át a mindennapos beszédig”, így erről az oldalról szemlélve teljességgel motivált egy ilyen jellegű szaklexikon összeállítása. Kérdés, milyen céllal és milyen reményekkel született a terjedelmes munka. A fülként funkcionáló hátlap tanúsága szerint a kiadó elsősorban tanároknak, egyetemi, főiskolai és középiskolai diákoknak s minden irodalombarátnak ajánlja a kötetet. Ehhez a főszerkesztő előszava hozzáteszi, hogy céljuk az volt, „hogy a mának megfelelő tudományos megalapozottságú, ugyanakkor gyakorlati igényeket is kielégítő, rendszeres alakzatlexikont” adjanak az olvasó kezébe.

A tudományos igény a hátlap és az előszó információi alapján messzemenően kielégítettnek tűnik: az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő, harmincnál több tagú Stíluskutató csoport 6–7 éves munkájának gyümölcse az a „viszonylagos teljességre” törekvő 196 alakzat-címszó (s hozzá 129 utaló-címszó), melyek egybeszerkesztését havi tanácskozások, két konferencia s a kutatások eredményeit folyamatukban bemutató kiadványok sora előzte meg. A tudományos hitelt a szerzők impozáns névsora mellett a lektorok (Bencze Lóránt és Gáspári László), a szakma elismert mesterei garantálják – a szócikkek nívója pedig igazolja. A szerzők munkájuk során nem az ókori retorika örökségét hordozó hagyományos, taxonomikus, statikus-mechanikus attitűdöt követték, hanem a modern retorika funkcionális nézőpontját vették alapul. Ez a szemléletmód egybecseng azzal a didaktikus szándékkal, mely egy „felhasználóbarát” kézikönyv megalkotására törekszik, s bár egyes esetekben megenged olyan tisztázatlanságokat, mint például az *ismétlés* és az *epanalépszis* függőben maradt viszonya (mindkettő külön szócikket kap, s utóbbit az előbbi egy fajtájaként említik, ugyanakkor az *ismétlés* különféle változatainak felsorolásakor nem esik róla szó, s a szócikk végi utalások közül is hiányzik), melyet tovább bonyolít az *epanalépszis*szel szinonimként említett, de külön címszóban megjelölt *gemináció* szerepeltetése. Mindezek a kérdések a funkció hangsúlyozása mellett lényegüket veszítik, legföljebb reflektálatlanságukat kérheti számon az olvasó (s nem – sejtetően kivitelezhetetlen – megoldásukat). A főszerkesztő a terminológiát tekintve óvatosan fogalmaz, utal rá, hogy csak hosszas töprengés után döntöttek úgy, hogy Fónagy Iván *Világirodalmi lexikon*beli eljárását követik a gyakoribb magyar, illetve magyarosra átírt latin elnevezések használatában – mindemellett az *Alakzatlexikon* várhatóan végre viszonylagos rendet teremt a terminus technikusok bábeli zűrzavarában, s hozzájárul egy egységes magyar terminológia megszilárdulásához. A kötet, úgy tűnik, tudományos célkitűzéseinek tökéletesen megfelel.

A szerkesztői *Előszó* ugyanakkor hangsúlyozza a didaktikus, „felhasználóbarát” jellegét is, sőt mint már idéztem, a kiemelt célközönségnek része a gimnazista korosztály is (arról nem is beszélve, hogy a borítóbelső „allegorikus előszava” egyenesen az „interakció személyes jellegére” hivatkozik). Kérdés, mennyiben tud megfelelni ennek egy szaktudományos lexikon. A didaktikus funkció legfontosabb és legeredetibb eszköze a szakszócikkek kibővítése az alakzatok elméleti háttérét megvilágító szócikkekkel (pl. *alakzat és retorika*, *alakzat és norma*, ill. *adjekció*, *gondolatalakzat* stb.), valamint az – eltérő műveletek során, de azonos funkció érdekében használatos – trópusok (pl. *metafora*, *metonímia* stb.) felvétele. Ezek a szócikkek sok esetben eltérnek a lexikon-jellegtől, inkább a tanulmány műfajához válnak hasonlatossá, s így valóban kézikönyv-jellegét kölcsönözik a lexikonnak. Az elméleti szócikkek vezérfonalát követve az utalások mátrixa igazi kalandozást nyújt az alakzatok (s a lexikon) világában, miközben nemcsak a mechanikus információszerezésnek, de a módszeres önképzésnek is tápláló talaját adhatják. Ugyanakkor néhány helyen csorbát szenved az utalások precizitása, helyenként teljesen elmarad annak jelzése, hogy egy-egy fogalom szócikként is szerepel, máshol

csak a második, harmadik előfordulásnál jelölik – holott az első volna a legfontosabb, a rövid meghatározásban. (Például: „*Szimizézis* [...]: [→]detrakciós [→]hangalakzat, [→]metaplazmus.”; „*Hiperbaton* [...]: [→]adjekciós és [→]transzmutációs [→]szóalakzat, [→]közbevetés. A neoretorika szerint [→]permutációs [→]metataxis.”) Ez nem is volna különösebben baj, ha rövid magyarázat kísérné az ismeretlen fogalmakat, ahogy ezt egy-egy szerző bizonyos esetekben meg is teszi (pl. „*Hiperbola*: olyan retorikai-stilisztikai alakzat, amely a helyettesítésen, azaz→immutáción alapul”) – ugyanakkor a didaxis stílusbeli alkalmazása láthatóan nem volt célja a lexikon szerkesztőinek (az olyan típusú meghatározások értelmezhetetlenek egy gimnazista számára, mint például az, hogy a *keőlonban* a „szemantikai viszonyok szintaktikai formája válik [...] jelölő összetevővé”) – az *Előszó*ban erről mindössze annyi áll, hogy a közlő, leíró jellegű stílust próbálták követni.

Talán nem is lehetséges a tudományos igényű munka és a középiskolás igények kompromisszuma. Hogy a szerzők mégis hittek ennek potenciájában, az minden valószínűség szerint széles példaanyagukba vetett bizalmukkal magyarázható – s kétségtelenül igen gazdag úgynevezett prototipikus gyűjteménnyel bír a kötet. A szépirodalom valamennyi műnemétől kezdve a médián keresztül az internetes naplóig és a közbeszédig, a szlengig mindenhol származnak idézetek, Bāsh - haikutól a Vitézi rend esküjén át Magyar Narancs-cikkig mindenféle szöveggel találkozhat az olvasó. Az impozáns sokszínűség messze feledteti a szerkesztés egy-egy pontatlanságát (így pl. a biblikus idézetek esetében a különböző fordítások használatát (227., 280., 307.) vagy éppen a fordítás megnevezésének hiányát (202.), esetleg a pontos szöveghely megjelölésének elmaradását (226.)). Ha ahhoz talán nem is elég a példaanyag, hogy egy középiskolás számára önálló szövegfeldolgozás során megvilágítsa a fogalmak jelentését, arra mindenképpen alkalmas, hogy a tanárt segítse pedagógiai munkája során. Diákjaimnak továbbra is a „jó öreg” Alföldyt fogom ajánlani segédkönyv gyanánt – de az *Alakzatlexikon* minden magyartanárnak nagy hasznára válik majd az órákra való felkészülés során, ahogy az egyetemi tanulmányoknak és a tudományos munkának is elengedhetlen segédlete lesz.

Benybe Bernát